

KNJIŽNE OCENE

Jean Pierre Aniel: LES MAISONS DES CHARTREUX DES ORIGINES A LA CHARTREUSE DE PAVIE.

Genève: Droz, 1983 (Bibliothèque de la Société française d'archéologie, 16). 167 strani, 212 reprodukcij.

V zgodovini zahodnoevropske arhitekture ima srednjeveška monastična arhitektura eno najvidnejših mest. Posebej velja to za arhitekturo enega najstarejših zahodnoevropskih redov, benediktinskega, z njegovimi clunijskimi variantami pa za njegove kasnejše reformirane odvode, med katerimi zavzemajo leta 1098 ustanovljeni cistercijani v stavbarstvu zelo odlično mesto. Zato ni čuda, da obstaja o tem poglavju historične evropske arhitekture zelo bogata literatura, saj je zlasti srednjeveška arhitektura cistercijanov za znanost vedno znova aktualna. V primerjavi z njo pa je ostajalo stavbarstvo tretjega iz starejše skupine zahodnoevropskega menišstva, kontemplativnih in samostarskih kartuzijanov, kot celota do nedavna domala prava *terra incognita* evropske srednjeveške arhitekture. Poleg redkih monografij o posameznih kartuzijah, ki se dotikajo tudi njihove arhitekture, pa nekaterih že starejših in osamljenih poskusov, zajeti stavbne posebnosti tega reda v eni sami deželi (npr. O. Völkers, Die Klosteranlagen der Karthäuser in Deutschland, *Zeitschrift für Bauwesen*, 71, 1921, pp. 313—322; F. Mühlberg, Zur Kenntnis der mittelalterlichen Klosteranlage des Kartäuserordens in Deutschland, *L'architecture monastique*, Mainz 1951), med tiskanimi deli skoraj ni kaj vzeti v roke. Krajša poglavja v knjigah, ki podajajo splošne pregled evropske arhitekture, tudi samostanske, pa večinoma niso zadela bistva arhitekture kartuzijanov in niso prinesla

kakšnih bistvenih ugotovitev o tej posebni zvrsti srednjeveške monastične arhitekture (Virollet-le-Duc: *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*, I, Paris 1867, p. 307 sq; A. Dimier: *Les moines bâtisseurs, Architecture et vie monastique*, Paris 1964, Fayard; W. Braunsfels: *Abendländische Klosterbaukunst*, Köln 1969, Du Mont, pp. 153—168). Žal je nekaj obširnejših del o stavbarstvu kartuzijanov ostalo v rokopisu in menda nikoli ne bodo objavljena (S. D. Mühlberg: *Zur Klosteranlage des Kartäuserordens, Versuch einer Darstellung der mittelalterlichen Kartäuser der deutschen Ordensprovinz Franconia*, Köln 1949, 179 str.; Dom Augustin Devaux: *L'architecture dans l'ordre des Chartreux*, 1962).

Ko sem podpisani raziskoval prvotno arhitekturo štirih srednjeveških kartuzij v Sloveniji (Žičke, Jurkloštra, Bistre in Pleterij), katerih prve tri so hkrati najstarejše naselbine tega reda v srednji Evropi, in jih poskušal postaviti v evropski okvir, je bilo to pravo oranje ledine. Svoje izsledke sem najprej objavil doma v knjigi *Srednjeveška arhitektura kartuzijanov in slovenske kartuzije*. Ljubljana 1972, kasneje pa v zgoščenem povzetku tudi v nemščini (»Die frühe Baukunst der Kartäuser«, v delu *Die Kartäuser — Der Orden der schweigenden Mönche*, Köln 1983, Wienand). To zadnje delo pomeni prvi celostni prikaz kartuzijanskega reda in njegove zgodnje arhitekture v nemškem jeziku. Pri pisanju obeh teh knjig sem poleg skromnosti uporabnih predel občutil kot veliko pomanjkljivost zlasti še dejstvo, da arhitektura kartuzijanov ni bila obdelana niti v njihovi matični deželi Franciji, kjer so bile zlasti v zgodnji dobi ustanovljene številne kartuzije in z njimi dana

izhodišča za to posebno vejo evropskega monastičnega stavbarstva. Naravnost iz Francije je namreč kartuzijanski red najprej posegel daleč proti vzhodu v slovenske dežele, kar mi je tudi dalo pobudo in posebno veselje za delo.

Sele prav v zadnjem času je velika praznina, ki je v tem pogledu zevala nad matično deželo reda, nad Francijo, vsaj za silo zapolnjena. Prikaza prvih redovnih hiš v Franciji in v nekaterih drugih evropskih deželah, to je od ustanovitve kartuzijskega reda leta 1084 do renesanse, kakor jo označuje svetovno znana kartuzija v Paviji, se je namreč na pobudo Louisa Grodeckega kot svoje doktorske disertacije lotil eden mlajših francoskih umetnostnih zgodovinarjev Jean-Pierre Aniel. Razširjene rezultate njegovega petletnega dela je kot svojo 16. publikacijo izdalo francosko umetnostnozgodovinsko društvo.

V uvodnem poglavju avtor poudarja, da je vsaj del zahodne kulture izšel iz samostanov, hkrati pa ni povsem prepričan, da res lahko govorimo o redovni umetnosti in še posebej o monastični arhitekturi. Doslej bolje poznamo le stavbarstvo cistercijanov in delno še benediktincev ter Clunyja, o drugih redovih pa smo dobili prve razprave komaj v zadnjem času. Zaradi nekaterih skupnih značilnosti v okviru enega reda, ki jih opažamo tudi pri kakšnem drugem redu, kakor denimo znameniti »cistercijanski« ravni korni zaključek, še ni mogoče govoriti o »kartuzijanski« arhitekturi in tudi ne o »monastični«. Seveda pa ta avtorjeva trditev ne prepriča popolnoma, saj so na primer ravno triladijske cistercijanske ali dosledno obokane enoladijske kartuzijanske cerkve v svojem celotnem izrazu, ne morda samo z »ravnimi kornimi zaključki« ali s kakšno drugo podrobnostjo, kot celota domala nezamenljive in dovolj značilne za neki red, ki jih je ustvaril in zelo dosledno uporabljal. Pravilna pa je avtorjeva ugotovitev, da je v primerjavi z različnimi že obravnavanimi pogledi na kartuzijanski red, na njegovo zgodovino, organizacijo in zakonodajo, prav njegova arhitektura doslej potegnila krajši konec. Avtorjev namen ni bil, opisati vse kartuzije, kar bi bilo zaradi slabega stanja mnogih med njimi ter uničene ar-

hivske in slikovne dokumentacije nemogoče, pač pa opozoriti na njihove poglobitve značilnosti in podati njihov razvoj. Zato je razprava razdeljena v dva dela: v prvem so zbrane najstarejše kartuzije od konca 11. do začetka 13. stoletja, v drugem delu pa je govor o spremembah, ki so temu začetnemu obdobju sledile in ki izhajajo iz spremenjenih zgodovinskih razmer.

Eno poglavje je posvečeno krizi zahodnega redovništva med 10. in 12. stoletjem, reformam, začetku reda, njegovi organizaciji in zakonodaji (*Consuetudines*), drugo pa se že posebej stavi na stavbarstvo in kartuziji kot povsem novi obliki samostanske naselbine, izbiri kraja za naselitev, poimenovanju kartuzij, zasnovam in razporeditvi poglobitvenih sestavin — cerkve, velikega in malega križnega hodnika v okviru »zgornjega samostana«, arhitekturnim značilnostim cerkva, ki so redno enoladijske in brez prečne ladje. Cerkev so na vzhodni strani pogosto ravno zaključene, včasih tudi s polkrožno ali poligonalno apsido, ponekod pa je polkrožna apsida skrita kar v debelini stene in na zunaj ne izstopa. Zal pa avtor ne pove, za katera obdobja so posamezni vzhodni zaključki cerkva značilni. Z eno samo izjemo (Pesio) so bile kartuzijanske cerkve vedno in v celoti obokane, bodisi s polkrožnimi ali zalomljenimi banjastimi oboki ali pa z različnimi križnimi rebrastimi oboki. Tudi tu bi bilo zanimivo vedeti, katerim obdobjem pripadajo različni obočni načini. Prečna pregrada sredi cerkve je ločila očetovski kor od bratovskega. Posebej se je avtor zadržal pri obeh križnih hodnikih, malem in velikem, pri meniškkih celicah, ki zagotavljajo menihom poleg kolektivne tudi individualno samoto, označil pa je tudi lego zakristije in knjižnice, kapitulja, obednice in kuhinje ter omenil obzidja in gospodarska poslopja. Likovna okrasitev je bila v skladu s strogostjo reda na splošno zelo skromna.

V posebnem poglavju opisuje avtor nato usode in značilnosti reda v 13. in 14. stoletju ter arhitekturne spremembe glede na prvo obdobje. Romanika je prešla v gotiko tudi v tej veji evropske arhitekture. Zdaj se v razliko od začetne anonimnosti pojavljajo tudi že imena znanih graditeljev. Pregrada med obema koroma,

ki je bila navadno kar lesena ali včasih tudi zidana, se je zdaj razvila v pravcato obokano tribuno s pohodno ploščadjo. Prvotne lesene križne hodnike so začeli zamenjati z zidanimi in obokanimi. Likovna dela, bodisi slikarska ali kiparska, so bila tudi v tem času še vedno razmeroma skromna.

Pravi prelom s srednjim vekom pa pomeni ob koncu 14. stoletja kartuzija Pavia, ustanova milanskega vojvode Giana Galeazza Viscontija. Razpored njenih poglavitnih sestavin ohranja sicer kartuzijansko tradicijo, zato pa sta arhitektura in zlasti še likovna oprema krenili na povsem nova pota in zapustili nekdanjo skromnost. Ta redovna cerkev je edina triladijska in ima tudi prečno ladjo, njena zahodna fasada, bogato razčlenjena in figuralno okrašena, pa je prava negacija kartuzijanskega duha in stroge, zgolj funkcionalne arhitekture iz prvih stoletij obstoja reda. Redovna cerkev se je z njo spremenila v stolnico in v eno izmed svetovnih čudes, s tem pa se je povsem oddaljila od tega, kar bi lahko imenovali kartuzijanski *propositum*.

Skoraj vso drugo polovico knjige zavzemajo opisi nekaterih izbranih kartuzij. Tako so zajete vse najstarejše naselbine iz 12. in 13. stoletja in nekaj pomembnejših iz 14. stoletja. Pri vsaki so zbrani poglavitni zgodovinski podatki do tekstov ustanovne listine, opisana je še ohranjenost arhitektura in dodana poglavitna literatura. Tako obsega ta razširjeni katalog spomenikov 41 starejših evropskih kartuzij. Tekstualni del knjige zaključuje seznam poglavitne literature o redu in o njegovih naselbinah, dodano pa je še skupno imensko, krajevno in stvarno kazalo. Na koncu knjige je zbrano slikovno gradivo s preglednimi kartami o razširjenosti kartuzijanskega reda in drugih redov v 12. in 13. stoletju v Franciji in po drugih evropskih deželah, sheme različnih tlorisnih zasnov kartuzij ter fotografsko gradivo s kazalom.

Delo J. P. Aniela pomeni lepo obogatitev literature o srednjeveški arhitekturi kartuzijanov in njenih posebnostih. Cela vrsta spomenikov, zlasti zgodnjih francoskih, je bila zdaj v tej luči prvič strokovno prikazana. S tem delom je avtor precej zapolnil vrzel v poznavanju tega po-

sebnega tipa monastične arhitekture. Žal le, da se ob koncu knjige ni ponovno dotaknil vprašanja, ki ga je načel v uvodu, namreč, ali smo upravičeni govoriti o »monastični arhitekturi« in o »arhitekturi kartuzijanov« še posebej. Že s svojimi izvajanjem je dal na to vprašanje pri-trdilen odgovor.

Marijan Zadnikar

Elga Lanc: DIE MITTELALTERLICHEN WANDMALEREIEN IN WIEN UND NIEDERÖSTERREICH

Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1983 (Corpus der mittelalterlichen Wandmalereien Österreichs, Bd. I). LV + 416 strani, 737 črno-belih in 6 barvnih reprodukcij v prilogi, 35 črno-belih reprodukcij med uvodnim besedilom, 30 črtnih shem med glavnim besedilom.

Po desetletnih pripravah je izšla prva knjiga obsežnega projekta korpusa srednjeveških stenskih slikarij v Avstriji, ki ga izdajata zvezni zavod za spomeniško varstvo (Bundesdenkmalamt, zanj generalni konservator doc. dr. Ernst Bacher) in avstrijska akademija znanosti na Dunaju, vodi pa ga prof. dr. Eva Frodl-Kraft. Poleg te so predvidene še štiri knjige, ki naj bi zajele preostale zvezne dežele (Stajerska, izide predvidoma leta 1986, Koroška, Zgornja Avstrija s Salzburgom in Gradiščanskim, Tirolska s Vorarlbergom).

Izdajanje umetnostnozgodovinskih korpusov historično in zvrstno omejenega umetnostnega gradiva, zlasti tabelnega slikarstva, pa tudi plastike in arhitekture, ima za seboj že lepo tradicijo in nekaj zelo uglednih dosežkov, kot sta npr. korpus florentinskega slikarstva Richarda Offnerja in korpus staronizozemskega slikarstva *Les primitifs flamands* v Bruslju. Zelo pomemben je tudi mednarodni projekt s slikanimi okni *Corpus Vitrearum Medii Aevi*, v katerem ima, ravno po zaslugi Eve Frodl-Kraft, Avstrija zelo tehten delež. Kar obsežna dela te vrste razlikuje od običajnih topografsko zasnovanih pregledov, je poleg n drobne stilne in ikonografske razčlenitve spomenikov izčrpen prikaz njihovega fizičnega stanja s potrebnimi tehnično analizo, kar načeloma